

b) egy másik spektákulumra hártjuk át a Kaláka funkcióját, s ezzel lemondunk a *Beköszöntő helyett*-ben kijelölt előfeltevésekről. Lemondásunk ez esetben teljes és végleges – a Kaláka megszűnik *kaláka* (közös társas munka) lenni.

Ezeknek az alternatíváknak az átgondolása a jelenlegi adottságok függvényében válik halaszthatatlanná. Elmulasztván ezt, kockáztatunk: ezek az alternatívák egy más időpontban könnyen érvénytelenné válhatnak.

Keszthelyi András

(Korunk, 1980/10. 749–753.)

Táncház és/vagy Kaláka?

A néző leül a tévékészülék elé, és nézi a Kalákát. Természetesen előre elhatározta, hogy meg fogja nézni. Sőt, az is lehetséges, hogy munkahelyi vagy családi beszélgetés nyomán konkrét elvárásai is vannak a megnézendő „tárggyal” szemben. (Tárgy lehet mindaz, ami a képernyőn megjelenik. Például: a műsor maga, a műsor egy részlete – egy tánc, egy énekszám, sőt egy rövidebb képsor is, egy díszesebb ruhadarab premier planba hozása, a lábmozgás bemutatása tánc közben stb.)

Nézőnk – elvben – háromféleképpen viszonyulhat a tárgyhoz, a viszonyulás természetétől függően a tárgy háromféle formában jelenhet meg.

1. Megjelenhet a tárgy mint *sziükséglet*. A néző ez esetben fogyasztó, és nem több annál (élvezi a táncot). Mint minden fogyasztó, igen-igen önző, csak személyes érdekeit tartja szem előtt. Kell – nem kell alapon osztályoz, és a választás egyik formájához sem fűz részletesebb indoklást. Befogadás és elutasítás egyaránt határozott és egysíkú. Kitűnő példát szolgáltat erre az az eset, amikor a néző önmagát (vidékét, faluját, táncát, népdalait, ismerőseit) szemléli. Ilyen esetben elég egy kis eltérés a megszokottól, máris elutasítja az egészet.

2. Megjelenhet a tárgy a néző számára *értékként*. Ez a viszony gazdagabb, mint az előbbi. Egy tárgy akkor válik értéké, ha jel is. Ha önmagán túlmutat, valamire utal, ami nincs jelen, de amit a néző jelenvalónak érez. A néző – tárgy kapcsolat több szintű: a néző érzékeli a tárgyat anyagi mivoltában, és ugyanakkor érzékeli „mondanivalója” mivoltában is. A mögöttes tartalom (jelentés) érzékelése nem jelent feltétlenül szóbeli megfogalmazást sem a közvetítő, sem a néző részéről. Bonyolultabb ez a viszony abban az értelemben is, hogy létrejött interiorizált (élményszerű, tapasztalati úton bensővé tett, személyiséghez tartozó) ismereteket feltételez. Egy példa: a táncban a mozgás harmóniáját, karakterét, esztétikumát látni meg.

3. Végül: szerepelhet a tárgy *szimbolikus értéként*. Például egy dal, egy tánc, egy díszítmény kifejezi egy etnikum valamely vonását, tulajdonságát, és csak azt. Ez esetben a néző és a tárgy viszonya valamilyen – rendszerint szavakban is megfogal-

mazódó – külső doktrínán alapul, amely az egyedi tárgytól és az egyedi nézőtől idegen. A viszony eleve elrendelt, mechanisztikus. A létrejötte nem feltételez bensővé tett, személyiséghez tartozó ismereteket.

A háromféle viszony nem zárja ki és nem feltételezi egymást. Elkülönítésük módszertani szempontból indokolt, de e viszonyok a mindennapi kommunikációs gyakorlatban is jól elhatárolhatók. Egymáshoz való viszonyuk és jelenléti súlyuk elemzése érdekes és hasznos következtetésekre nyújt lehetőséget.

Lehetőségként mind a három viszonytípus adott. Nézzük meg, hogyan „léteznek” konkrétan.

A Kaláka tárgyaival kapcsolatban a kritikák, méltatások, beszámolók egyöntetű álláspontot foglalnak el: azokra *szükség van*, kellene, szorosan hozzátartoznak mindennapjainkhoz, a Kalákán részt *kell* venni, *jó* lenne már itt is, amott is egy Kaláka... stb. Miért van rá szükség? (Íme, milyen felháborító kérdés!) Mert *érték*, mert a mi értékünk... stb.

Miért problematikus ez az álláspont?

Először azért, mert megfelelnek arról, hogy az értékpreferencia *tárgyakra* nem vonatkozhat. Hiába kiáltunk ki valamit értéknek, a felmutatás nem jelenti azt, hogy mindenki értéknek fogja tekinteni. Másodsorban problematikus azért, mert magát az értéket (a tárgyhoz való kívánatos viszonyulást!) az erőltetett demonstráció, a túlzott verbalizáció révén, az állandó „ez kell nekünk” hangoztatásával szükségletté fokozzuk le. Bármilyen paradoxnak tűnik is, a tárgyakat, amelyek önmagukban nem értékek (nem lehetnek értékek, mert az értékmozzanatot a tárgyhoz való viszonyunk hordozza), azokat értékként emeljük mások feje fölé, és mindenkitől jó néven vesszük, ha tiszteli őket. Magukat az értékeket (ami a tárgyhoz való viszonyban jut kifejeződésre) pedig szükségletként forgalmazzuk (adjuk el).

Ez a helyzet sok gondot okoz fogyasztónak és közvetítőnek egyaránt. A közvetítők a tárgyakra összpontosítanak, mert számukra az az érték. A nézők is a tárgyakra összpontosítanak, mert ők fogyasztók, és számukra a tárgyak mint szükségletek jelennek meg. Nem csoda, hogy a nézők gyakran elégedetlenek: a közlők ritkán elégítik ki a szükségleteket (kevés adás, a szükségletek vidékenként változnak), ugyanakkor mindenkire más tájegységek tárgyait próbálják „rásózni” mint értéket. Amit viszont a nézők nem mindig fogadnak szívesen.

Egy ellenvélemény

Keszthelyi András vitacikke az itt felvázolt szempontokhoz mérve semmi esetre sem kritika, csupán csak megindokolt ellenvélemény. Amire az alternatív értelmezésekben ínséges és leegyszerűsítésekben gazdag időkből kétségtelenül igen nagy szükség van, illetve volna már csak a „szóértés” érdekében is. Hasznos és jogos a kritika csak akkor lehet, ha előfeltevéseit az elemzett jelenségből próbálja levezetni (mint ahogy Keszthelyi teszi a filológusok elemzéseinek bírálatában).

Ami az „ellen”véleményt illeti, elméleti előfeltevéseinek hitelességéhez nem fér kétség (legalábbis a megteremtett kontextusban nem). A jelenség tényleges elemzé-

séhez azonban csak ötletet, megközelítési lehetőséget nyújtanak, konkrét fogódzót nem. Az elemzés ezen túl kezdődne. Az „elvi ellenvélemény” egy szükséges közbeeső lépés, de ne tekintsük – még kérdések megfogalmazását illetően sem – véglegesnek.

Úgy gondolom, mindenképpen meg kellene fogalmaznunk néhány, tapasztalati megfigyelésen alapuló előfeltevést. Ezek korántsem véglegesek, az elemzés menet közben változtathat rajtuk. A következő megállapítások egy ilyen próbálkozásnak tekintendők.

Az első, talán banális megállapítás: külön kell választanunk a Kalákát a táncházmozgalomtól. Hogy miért? Ennek igazolására két út kínálkozik.

Az egyik: a táncház mint „intézmény”, illetve mint „mozgalom” vizsgálata.

A másik: vizsgálni a Kaláka esetében az ún. „megideologizálási” (intézményesülési) folyamatot.

Mi a Táncház?

Rendszerint abból a hallgatóságos előfeltevésből indulnak ki, hogy a táncház: „intézmény”. Megvan a maga kategóriarendszere, amely egyrészt szabályozza a intézményen belüli tevékenységet, másrészt meghatározza az egyénnek az intézményhez való viszonyulását, valamint azt, hogy az egyén az intézményhez való viszonyában hogyan határozza meg önmagát. Ezek a pragmatikai elemek önmagukban nem minősíthetők. Hasznosak és célszerűek akkor lennének, ha a kategóriarendszer elemeit maga a táncházmozgalom termelte volna ki, ha azok fogalmaznák meg a működési rend normáit, és azok alakítanának, módosítanának rajtuk, akik a táncházak tényleges látogatói.

A gyakorlatban azonban másként áll a helyzet. Az „intézmény” működését szabályozó kategóriák a „szakértők” (Bourdieu) kategóriái. Mint ilyenek se nem hasznosak, se nem célszerűek. Szerepük abban merül ki, hogy megjelennek sajtóban, rádióban, tévében, illetve elhangzanak különböző megbeszéléseken. Ez az intézményiség ilyenformán nem a táncházmozgalom sajátja, hanem arra csupán ráaggatott valami, ami elsősorban a táncház köre gyűlt „szakértők” (néprajzosok, tömegkommunikációs eszközök képviselői, kritikusok) értelmezései nyomán alakult ki. A kategóriarendszer működését igazolja az ilyen típusú szövegek, álláspontok állandó jelenléte: „a táncházzene az egyetlen értékes zene”, „igazi értékeket a táncház ment át a mába!”, „amikor táncház van, ne legyen egyéb, mert elvonja az embereket”. (A táncházba járás ma már egyes – „jobb” – körökben státusszimbólumnak számít.)

Meggyőződésem azonban, hogy mindazok, akik a táncházba a táncért járnak (és nem a táncházért!), vajmi keveset törődnek ezekkel a burjánzó pragmatikai szabályokkal. A fiatalokat maga a tánc, a tevékenységforma vonzza, és nem az a gondolat, hogy „Van táncház, tehát mennem kell oda”. Az ő szempontjukból a „táncházmozgalomra” hivatkozni értelmetlen. Tehát hamis premisszának bizonyul. Azonban táncház létezik: ha nem is mint intézmény, de mint öntörvényű tevékenységforma. Lehet, hogy még nem mozgalom, lehet, hogy nem is válik azzá. Amit nem tudunk (és elemzésre vár), hogy ez a tevékenységforma *hogyan* létezik a valóságban. Erről, saj-

nos, sem a tévé, sem a sajtó nem tudósít. (A táncház megváltó erejéről bezzeg igen!) Talán azokat kellene megkérdezni, akik „csak” táncolni járnak oda, esetleg akik az egyes táncházak „nehezét hordják a vállukon”. Talán ők mentesek a fentebb jelzett kategóriák „hívságától”.

A táncház intézményjellegét senki sem szokta kétségbe vonni. Azt, hogy egyben önálló tevékenységforma, sokkal nehezebb bizonyítani. Hajlamosak vagyunk ezért a táncházat mindenestül pusztá formalitásként kezelni. „Üres forma”-ként, amit ugyan éltetünk, de van mellette jobb. Az egyik (székelyudvarhelyi) Kaláka műsorában hallottam: a házibuli közelebb hozza a fiatalokat egymáshoz, mint a táncház. Tudtommal ezt nálunk módszeresen senki sem vizsgálta. Maradnak tehát a Keszthelyi András-féle „elvi ellenvélemények”: vita a vita kedvéért.

A házibuli, a diszkó ún. „interpersionális” (személyközi) kapcsolatait tulajdonképpen néhány jól meghatározott rítus szabályozza. Bizonyos „kapcsolásokat” mindenkinek el kell végeznie. Mozgásnak, táncnak, étel- és italfogyasztásnak, érzelmi kapcsolatoknak megvan a jól meghatározott formája, rendje, irányultsága. Sőt, fokozata is. Egy minimum, ameddig mindenkinek el kell jutnia, egy maximum, amit senkinek sem illik túllépnie. A lehetséges személyközi kapcsolatok száma korlátozott ilyen szempontból. A táncházban – úgy vélem – kevesebb az ilyen merevítő, szabályozó rítus. A tevékenységforma elemei nem annyira „mani-feszt” jellegűek, mint a házibuli esetében. A személyközi kapcsolatok kialakításának esélyeit ez növeli.

A kérdés minden „elvi” pró és kontra ellenére nyitva marad: intézmény-e a táncház, kell-e intézményesíteni, és intézményesíthető-e egyáltalán?

Mi a Kaláka?

Intézmény, mert szerepeket, státusokat forgalmaz; az intézményen belül kialakul egy hierarchia, amelynek minden egyes eleméhez értékelő mozzanatok kapcsolódnak (szakértő-típusok), jól meghatározott kategóriarendszere van, amelynek érvényesítéséért propagandát folytat. A felsorolás persze csak jelzészerrű. Lényeges eleme azonban: a propaganda, a „megteoretizálás”. Ezt kellene szemügyre venni most már nemcsak a Kaláka esetében, amihez viszont „rendszeres” szempontokra van szükségünk. Lássunk néhányat:

1. *A szakértők táborának vizsgálata.* Kik vállalnak/kénytelenek vállalni ilyen szerepkört? Státus és véleménymondás összefüggései. Van-e a szakértők körében belső hierarchia? Ha igen, hogyan jön létre? A szakértők viszonya egymáshoz (a vita). Kiből lehet/lesz szakértő?

2. *A kategóriarendszer „tartalomlemezése”.* Az intézmény kulcsfogalmainak helye, szerepe, tartalma, viszonya egymáshoz és a rendszeren kívüli kategóriákhoz. A szemantikai mező vizsgálata. A jelentés anomáliái: átfedés, üresjárat, kizárás stb.

3. *Az intézmény által megvalósított „látvány” (spektákulum) és a kategóriarendszer használata közti viszony.* A manipuláció esélyei. Az alternatív értelmezés hiánya. Motívumok eluralkodása.

4. *Az intézményi érdek.* Ennek nyílt és rejtett formái. Az intézményi érdek találkozása a szükséglettel. A szükséglet „meglovagolása” azáltal, hogy értéknek tüntetjük fel. Ennek módozatai.

5. *Attitűdök „előhívása”.* Gerbner mondja: a közlemény nem azáltal hat ránk, hogy végrehajtat velünk egy cselekvést, hanem azáltal, hogy a befogadóból állásfoglalást „hív elő”. (Elutasítást vagy azonosulást.) Ez az állásfoglalás nem az adott közleményhez tartozik, hanem egy sokkal alapvetőbb etnikai szimbolizációs folyamathoz, amelynek az adott közlemény csak részleges kifejezője. Milyen állásfoglalásokat hív elő a Kaláka mint intézmény? Milyen jelentéseket kínál föl, hogy hozzá viszonyítva, az általa képviselt (az egyes „műsorai”, tárgyai által képviselt) „alapvetőbb folyamat” viszonyítva határozhatjuk meg befogadói mi voltunkat?

A fenti kérdésekre adandó válaszok talán már használható előfeltevésekkel szolgálhatnak. Sőt, a jól feltett kérdések már maguk is premisszaként kezelhetők. Az „elvi ellenvélemény” megfogalmazása után – úgy vélem – az ilyen típusú kérdezésen volna a sor, ha értelmezni kívánjuk nemzeti-nemzetiségi kultúránk sajátos jelenség-komplexumát.

Bíró Zoltán

(Korunk, 1980/10. 753–755.)

A székelyudvarhelyi Kaláka 1980. március 10-én.